

Красовский К. Ю. Древнегреческие истоки идеи естественного права

Статья посвящена поискам истоков идеи естественного права в трудах мыслителей Древней Греции. Особый акцент сделан на работах Сократа, Платона и Аристотеля. Указан возможный вектор использования естественно-правовых взглядов в современной системе правосудия Украины.

Ключевые слова: Древняя Греция, античный период, естественное право, природные права, Сократ, Платон, Аристотель.

Krasovskyi K. The Ancient Greek Origin of the Idea of Natural Law

The article is devoted to the search for the origins of the idea of natural law in the works of ancient Greek thinkers. Although the concept of "human rights" has replaced the theory of natural rights and pushed it into the depth of its historical "heritage", the legal science of our time returns to the origins of the study of this complex phenomenon. Special emphasis is placed on the modifications of Socrates, Plato and Aristotle. In General, it is necessary to focus on the fact that it is Socrates that we owe the formation of knowledge about justice and freedom. These phenomena seem to be closely related to natural law, natural rights. We focus on the nature of man, because this kind of view allowed the successors of Socrates to offer the idea of natural human rights, that is, those that belong to him from birth.

Justice is the Central element of Plato's creativity. To some extent, it can be considered the most important segment of his ideas about the ethical component. Since it is just that all people are equal at birth and that they have certain rights associated with the very fact of their birth, regardless of the will of the state. Of the above, of particular interest is the rise of Aristotle's state as a phenomenon which, in comparison with the family and each of us, is primary in nature, for it is necessary that the whole precede the part. In addition, the state exists by nature and in this sense precedes man. The possible vector of use of natural and legal views in the modern system of state formation of Ukraine is specified.

Keywords: Ancient Greece, ancient period, natural law, natural rights, Socrates, Plato, Aristotle.

УДК 340.12

О. М. Литвинов

**ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА
КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ. Стаття
перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОСТАНОВКИ
ПРОБЛЕМИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ
ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ. Частина 4. ПРО
ТЕРМІНОЛОГІЮ: НОВЕЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ
(закінчення)**

У статті подано критичний огляд тлумачення термінопонять, запропонованих уперше в попередніх працях автора в процесі дослідження права як феномена культури. На основі виокремлення імітаційних культур (передусім у правовому сенсі) як «вторинних» доведено необхідність введення нових термінопонять, що більш адекватно передають особливості соціальних (і правових зокрема) процесів у сучасному світі, які розглядаються як етап чи то

період, означений в культурно-історичному сенсі як «другий осьовий час». В останній частині статті розглянуто термінопоняття «штучна бідність» (як створена переважно східною-азійською чи то візантійською – за своїми інтенціями владою), «негативна селекція» (як прояв водночас архаїзму та «візантійщини»), «територія нещастя» (як результат постійного панування кримінальної свідомості), «біо'ютер» (як характеристика типу людини, яка формується в сучасних технологічних умовах, але без досвіду свободи), «нові форми рабства» (як результат криміналізації соціуму), а також сформульовано висновки як підсумки самокритики у вигляді постановки проблем, необхідність осмислення яких є результатом розробленого автором підходу, котрий означено як культурологічний. Одним з основних висновків є той, що стосується конкретизації поняття «люди минулого» в понятті «радянська людина» як тип людини, створений за часів панування тоталітарного режиму.

Ключові слова: право, правознавство, філософія права, культура, «вторинні культури», «штучна бідність», «територія нещастя», «біо'ютер», «нові форми рабства», «радянська людина».

Постановка проблеми. Цей текст є продовженням попередніх частин статті, де автор обґрунтовував концептуальний підхід, що спирається на поняття культури, у вигляді узагальнювальних відповідей на критичні зауваження, висловлені при його обговоренні [1; 2; 3]. Він, як і попередній текст, присвячений найбільш складному в такому сенсі питанню – новій термінології, тобто тим поняттям концептуального характеру, що потребували означення в авторському баченні певних процесів або їхніх аспектів. Отже, пропонується (як один з можливих варіантів) подолання того вельми двозначного стану нашого правознавства (що не завжди і не всіма усвідомлюється), коли поняття, вироблені в інших – часто принципово інших – культурних середовищах використовуються для означення процесів, що відбуваються у нас, і не завжди відповідають їх змісту. Адекватність запропонованої термінології є значною мірою питанням їхнього обґрунтування, але загальна постановка проблеми стосовно необхідності створення нових понять виглядає правомірною: як видається, наша сучасна дійсність надає навіть надто багато підстав для цього, і стосується це передусім політичного життя й стану правової реальності. Іншим питанням є те, наскільки це вдалося зробити авторові цих рядків, утім, це значною мірою стало й причиною тієї ревізії або самокритики, яку він і намагається здійснити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поданих у попередніх частинах цієї статті поглядів та огляду деяких джерел, насамперед іноземних, тут додаю деякі джерела, автори яких торкалися зазначених проблем у близькій чи схожій термінології. Деякі з них є «останніми» в тому сенсі, що раніше були просто недоступними з відомих причин нашої ізоляції від світу, але сьогодні їхні праці є вельми актуальними для нас. Так, соціолог і культуролог О. Льюїс у дослідженні «культури бідності» у південних штатах США (переважно емігрантів з Латинської Америки) ще наприкінці 1960-х років [4] показує ставлення самих бідняків до свого способу життя як до чогось природного навіть за наявності можливості поліпшити його – життя –

умови, що багатьма з них не вважається за потрібне. Наскільки це стосується наших співвітчизників – питання, що потребує спеціального розгляду, але погляд на такий аспект як тиск жорсткої сили, охоплюючи й насамперед сили влади, (наприклад, пострадянський варіант рейдерства, як то показано дослідженнями колективу за науковим керівництвом О. Бурбела [5; ін.]) доводить значущість того «гарячого дихання степу», що ми його означаємо як «азійство» або належність до ареалу культур Сходу. І стосується це не тільки XVIII століття, як то показано в праці канадського історика І. Севченка [6], де також використано поняття «вторинності» для характеристики культури України, включаючи й політико-правовий її аспект, і сьогодення. У ґрунтовному дослідженні бідності в Україні (за керівництва академіка-економіста Е. Лібанової) бачимо переважно опис ситуації, що склалася на 2009 рік, з урахуванням значення насамперед аспекту демографічного, а також констатацію певних моментів, що мають господарське та частково політичне значення [7]. Значення ж правових (судових) рішень для економічного життя та загалом для функціонування соціуму в сучасному світі показано в працях Р. Познера [8; ін.]. Але в них йдеться переважно про правові держави, а тому висновки цього відомого правознавця мають переважно теоретичне значення як певний зразок на майбутнє, оскільки в умовах суспільств «вторинних культур» криміналізується будь-яка ідея. Це є й однією з причин введення тієї нової термінології, що розглядається в статті. Додаткові аргументи на користь позиції, яку відстоює автор цих рядків, отримуємо у вельми критичній і водночас ґрунтовній праці російського історика філософії та філософа права В. Бібіхіна [9], де на величезному історичному матеріалі показані азійські коріння правової системи Росії, включаючи й сучасний її період, що має велике значення для розуміння тих процесів, які схарактеризовують і наше суспільство та державу сьогодні. Останнє є пов'язаним із кількосторічною залежністю наших (і не тільки наших) територій від московського політичного центру, який створений за прямим зразком золотоординської степової держави азійського типу, як то показав зокрема В. Бібіхін, але й не тільки він, цей факт констатують і російські історики держави і права, наприклад, Л. Стещенко [10].

Формування цілей. Уже зазначалось, що головною метою розгляду питання термінології є уточнення термінопонять, на які спирається концепція тлумачення права як феномена культури, що запропонована автором [2, с. 39–40]. У другій частині статті йшлося переважно про такі, що широко вживаються в науковій літературі, у третій частині («початок») – про такі, що є авторськими конструкціями, але їх загальна кількість потребує продовження, звідси й це «закінчення», яке є водночас і останньою частиною всього тексту. У межах періодичного наукового часопису його запропоновано як одну велику статтю, у межах запланованого окремого видання цей текст має бути основою вступного розділу як огляд й критичний аналіз методології й понятійного апарата авторської концепції з відповідними уточненнями. Тому метою цього (як і попереднього [3]) тексту є роз'яснення змісту авторських новел у контексті критичних зауважень, що

їх було отримано, та, відповідно, певні уточнення в тлумаченні їх змісту, а також, на основі цієї роботи, їх дальший змістовний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Суспільства «вторинних культур» як культур імітаційних мають досить багато спільних рис насамперед у царині організаційній та регулятивній, тобто такій, що потребує нормативного оформлення вимог до своїх членів. Але й в інших сферах буття маємо такі спільні ознаки та риси, що є тісно пов'язаними з щойно указаними. Некреативність як наслідок нехтування егалітарними принципами персоналістичного спрямування стає причиною низького рівня життя переважної частини населення. При цьому слід відзначити, що це є результатом не стільки бідності країни в аспекті наявності ресурсів чи то природних, чи то інших, а є наслідком саме організаційно-регулятивної сфери, переважно правової, а точніше політико-правової, або іншої, частіш за все морально-релігійної. Політичні системи, де нехтують демократичними та ліберальними принципами організації буття соціуму (тобто, де не є реалізованими або є реалізованими неповною мірою принципи рівності і свободи як основоположні принципи права [11, с. 74–133]) існують в культурно-антропологічному ракурсі в межах родо-племінних умов комунікації. Крім переважання відповідного цим (по суті архаїчним) умовам міфологічного мислення (іншими словами, другорядністю або навіть відсутністю логіки дій як вираження раціонального ставлення до світу і до себе), постійний тиск жорсткої сили нівелює прояви активності в сфері продуктивної діяльності як на рівні ідей, так і безпосередньо у виробництві. Якщо додати відповідні, тобто гранично несправедливі способи розподілу результатів праці членів таких суспільств (тобто порушення ще одного основоположного і вирішального принципу права – справедливості [11, с. 39–74]), то й отримуюмо ту бідність і навіть злиденність, що є для них такою характерною. Останнє є також порушенням такого принципу права, як гуманізм [11, с. 133–147]. Закономірність цього становища відбивають головні соціально-економічні й соціально-політичні характеристики, найбільш відомою та найбільш впливовою з яких є корупція. Тому знову слід звернути увагу на один з принципіальних механізмів соціального характеру, означений як «негативна селекція». Про це коротко йшлося в попередньому тексті, але в контексті проблем, що розглядаються на цих рядках запропоновані міркування слід доповнити, хоча й знову коротко. Йдеться про те, що в соціологічній і політологічній літературі визначається переважно як «соціальні ліфти», але в тому кримінологічному поясненні, що було, слід додати й пояснення суто культурологічне. Такий підхід, як удається, виправдовує також і використання цього нового термінопоняття.

Виправдовує його використання й логічне пояснення різних культурних шарів, що розбудовуються на різних філософсько-світоглядних і культурно-релігійних платформах. До пояснення, що ґрунтувалося на дослідженнях Ю. Павленка (спирання духовної культури грекомовного Сходу на платонівську традицію ієрархізації світу і домінування в культурі Заходу юридично-правової установки [12, с. 304]) слід обов'язково додати й думки російсько-американського філософа Д. Зільбермана та російсько-

німецького філософа О. Зінов'єва. Перший говорить про неможливість позбавлення від «візантійщини» як реальної духовної (православної) основи російського комунізму, остаточне термінологічне втілення якого у нього є таким: «ломпен-комунізм» [13, с. 324]. О. Зінов'єв говорив про «Візантію, що вічно відроджується в Росії» [14], а тому неможливо говорити про її розвиток, а тільки про певні трансформації. Це збігається з відомими роздумами М. Бердяєва та В. Бібіхіна (перший – про православну есхатологію і месіанство [15], другий – про вічне «кріпацтво» [9, с. 116–129]). У межах установленого й доведеного положення про переважно хронологічне, а не змістовне наповнення частини «пост-» у сталих словосполученнях «посткомуністичний», «постсоціалістичний», «пострадянський» чи то «посттоталітарний» наведені міркування названих філософів мають принципове значення. Йдеться про неусувність у нашому бутті того, що в цих словосполученнях, які набули статусу понять у цілій низці наук, реальним – реальним і актуальним для нас – залишаються і «комуністичний», і «радянський», і «тоталітарний» тощо.

До чого ці всі думки у контексті проблеми, що розглядається? До того, що кожен з названих видатних мислителів відзначав архаїчні коріння цієї основи культурно-світоглядної позиції, що було причиною тиску і навіть знищення тих особистостей, котрі виходили за межі затверджених стандартів духовності та діяльності, що, з іншого боку, означало лідерство протилежного типу людей, а саме: тих, хто демонстрував відданість «старовини» або ідеології комунального характеру, що не завжди означало їхню інтелектуальну та моральну перевагу над іншими. Радше навпаки. Тобто йдеться про пояснення процесу, який запропоновано називати «негативною селекцією»: відбором не кращих, а гірших для вирішення проблем, що мають загальне (суспільне) значення. Неспроможність і небажання позитивного вирішення таких проблем і надає можливість говорити про необхідність використання запропонованого поняття в правознавстві, оскільки панування цих гірших втілюється не тільки на побутовому або буденному рівні, а й залишається впливовим і навіть вирішальним на рівні законодавчому і загалом владному.

Тут треба пояснити два моменти. Звернення до російського православного досвіду є виправданим багатосотлітнім його пануванням на українських землях, включаючи й трагічний за своїми наслідками радянський період (комунізм як секулярне православ'я [13]), який фактично продовжується як світоглядна основа того закріпачення народу, що відбувається. Спротив цьому процесові натикається на величезну протидію, причому не тільки політичних, а й правових кіл нашого суспільства, не говорячи вже про рівень буденної свідомості. Неоптимістичність багатьох прогнозів стосовно неможливості розбудови системи взаємовідносин, що базуються на принципах справедливості і свободи, тобто розбудови правової держави (включаючи й мої), у культурологічному (найбільш глибинному) рівні також пояснюється Д. Зільберманом, а саме: вони (те, що декларується, і те, що відбувається) знаходяться у різних логічних світах [16, с. 208]. Іншою

фундаментальною причиною є створення нового антропологічного типу (у О. Зінов'єва це «пізньорадянська людина») – «споживача соціальних гарантій». Саме цей тип і є на сьогодні втіленням того, що можна коротко визначити як «радянська людина», конкретизуючи для нас запропоноване поняття «люди минулого». Найбільш небезпечним у цій ситуації є апелювання масової буденної свідомості до змішування ліво-радикальних та праворадикальних тенденцій на тлі комунальної (соціалістичної) ідеї, що зовнішнє відбувається в намаганнях відновлення міфів сталінізму (зворотньою частиною якої є така ж зворотня частина соціалістичної ідеї у вигляді нацизму як націонал-соціалізму гітлерівського гатунку). Останнє, звісно, стосується значно більшою мірою не України, а впливу, що має на буденну свідомість її населення ЗМІ Росії, де майстерно використовуються недолугі кроки владних кіл у сфері економіки. Це вже йдеться про «радянський народ».

Наслідком усього зазначеного є традиційна бідність основної (переважної) частини населення таких країн, де «вторинність» є визначальною характеристикою, становище, фактично створене штучно, тобто йдеться про «штучну бідність». Слід додати, що така відзначена раніше якість «вторинних культур» як споживачьке ставлення до оточуючого світу, через його формалізацію породжує паразитичні структури. Останні, завдяки відсутності критичної оцінки будь-чого надає їм постійних переваг соціального, матеріального, статусного тощо гатунку, про що вже йшлося. Результат і відомий, і наглядний, і такий, що можна назвати негативною динамікою розвитку: це зубожіння переважної кількості населення. Це породжує цілу низку процесів з різними подієвими домінантами, найбільш впливовими з яких є наступні.

По-перше, знедоленим людям легше керувати, оскільки їхні думки спрямовані на питання елементарного виживання. По-друге, частина людей виїжджають з країни в пошуках можливості не стільки самоствердження, а просто також елементарного забезпечення себе та своїх родин. По-третє, якась частина населення реагує на ці відверті порушення своїх прав (значна частина з яких є конституційними) навіть агресивно, включаючи й злочинні способи опору таких процесів і такого становища. Цей строкатий конгломерат настроїв і дій, породжений ситуацією «штучної бідності», є взаємопов'язаним з усіма іншими сферами соціального буття і, звичайно, є наслідком багатьох інших причин, включаючи й історичні, економічні, демографічні тощо [7]. Але, як видається, формат соціуму та насамперед його політико-правовий організаційний та регулятивний аспекти відіграють у сучасному світі вирішальну роль, включаючи й питання права як справедливості, коли, як довів Р. Познер ще півстоліття тому, рішення загальних судів надзвичайно впливають на «суспільне багатство», тобто на розвиток економіки й, відповідно, на рівень добробуту населення будь-якої країни [8, с. 315–316]. Нині цей внесок економічної теорії права є постулатом сучасної загальної теорії та філософії права (на превеликий жаль не у нас), отже маємо й такі логічні висновки: 1) бідні країни – це країни з низьким, як на сьогодні, рівнем правової та моральної культури; 2) цей низький рівень є

характеристикою всього або переважної частини населення, але вирішальну роль має позиція правлячих кіл (так званого політичного класу або владної верхівки), яка і створює ситуацію «штучної бідності» з метою відвертого чи то прихованого пограбування населення (заволодіння результатами праці інших).

Доречно буде згадати точку зору знаного американського правознавця Т. Оноре стосовно неможливості розбудови правової держави і панування права в бідній країні, що є пов'язаним, насамперед, з обмеженням влади [17, с. 31]. Тобто стосовно України йдеться про штучне гальмування розбудови правової держави саме тими, хто це проголошує і чийм безпосереднім обов'язком це є, і що є конституційним положенням. Тут треба підкреслити наявність об'єктивного індикатора справедливості: це частка заробітної плати в ціні продукту або послуги, а порівняння оплати праці в правових державах і неправових відбиває цей аспект наведених міркувань (у марксистській термінології – ступінь експлуатації робочої сили). Іншими словами, мала заробітна плата або ж розповсюджена практика приховування її частини (так звана «зарплата в конвертах») є відбиттям загальної ситуації створення «штучної бідності».

Інші показники штучності й навіть цілеспрямованості ситуації з бідністю з вагомою політико-правовою складовою – наявність і збереження монополій (одна з причин зменшення суспільного багатства загалом) та посилення патронату держави в життєво необхідних сферах (патерналізм) у вигляді збереження залежності громадян від держави через механізм так званих субсидій.

Так створюється просторове вираження зазначеної ситуації, що її було запропоновано означити як «територія нещастя» [18, с. 22, 555, 715, ін.] (а вираження екзистенційне як «біда» [18, с. 582–583]). Якщо гранично стисло визначити причини цієї ситуації, а точніше явища, то можна сказати, що це є результатом постійного панування кримінальної свідомості (спирання переважно на силу, традиція, котрої значна частина людства намагається позбавитися). Очевидною вадою, що стосується використання цього нового терміно-поняття як поняття правознавства є його нерозробленість у смислому співвідношенні з іншими поняттями, насамперед також новими (але в спиранні на поняття традиційні). Частково цю ваду спробуємо подолати, оскільки є впевненість у його необхідності.

Звичайно, у річищі концепції, що пропонується, першим поняттям має бути «вторинні культури», про що вже йшлося, і тут насамперед слід указати на процес переведення низки діянь у сферу кримінального, що здійснюється в процесі культурного розвитку людства. Утім залишається проблема постійного відновлення несправедливості як порушення правових і моральних норм під тиском сили (повторимо, у сучасних умовах йдеться передусім про силу влади), і тоді архаїчні способи взаємодії також відновлюються, охоплюючи (точніше б було сказати вражаючи) певні території. Переважно це стосується територій провінційних, що треба підкреслити і з повним збігом структурування держав імперського типу, до

яких належать держави тоталітарні (для нас це Радянський Союз). Багатоплановість рудиментів такого виду стосується і антропологічної, і соціологічної складової суспільно-політичних процесів, що є певною мірою природним як результат колосальної цілеспрямованої роботи з «формування нового типу людини – радянської людини». Звичку до злиденності, що прикривалася необхідністю протистояння майже всьому світові, можна вважати однією з головних характеристик цього типу людини, якщо його розглядати з позицій обґрунтування поняття штучної бідності, як і агресивну налаштованість (фактично архаїчну) щодо Іншого як інакшого.

Іншою характеристикою є постійна залежність від чиновництва, що мною запропоновано в цілому визначити як «нові форми рабства». Сутність рабства, як відомо, полягає в неможливості для людини визначити свою долю й обов'язковості підкорення волі інших людей, де значною складовою є, використовуючи марксистську термінологію, надексплуатація, тобто постійні втрати переважної частини результатів своєї праці під тиском позаекономічних чинників. Останнє є також рудиментом тоталітаризму, зворотнім боком чого стає надбюрократизація (тобто невинуватана і з функціональної, і з логічної точки зору, і навіть з позицій здорового глузду регламентація та документування) всіх сфер життя. У сфері економічній це стримування ініціативи та креативного підходу, у сфері правовій це ігнорування насамперед принципу справедливості, а також інших основоположних правових принципів. Поєднання названих сфер у відзначеному аспекті породжує ганебне явище корупції як способу дії для досягнення успіху в суспільствах – представниках вторинних культур, що є об'єктивним свідченням деморалізації людини та процесів гниття та розкладання таких соціумів. Ці нові форми рабства уже мають відбиття в правовій теорії, а також у правоохоронній практиці («торгівля людьми», «сексуальне рабство» тощо), тобто повернення до форм, що існували раніше. Але більш важливим завданням стає виявлення саме нових форм, тобто таких, що є породженням сучасних умов соціальної взаємодії, включаючи (а для нас це насамперед) і мімікрії недалекого тоталітарного минулого, що є присутнім у вигляді згаданих його «рудиментів». Тут маємо найважчі завдання, оскільки навіть їх визначенню і формулюванню здійснюється шалений спротив, що знаходить виправдання в апеляції до культурно-аксіологічного шару свідомості. Останнє породжує надскладну мішанину цинічних намірів недолугої буденної свідомості пересічних громадян з цинізмом, аморалізмом і бездуховністю ділків, що мають несправедливі статки і владу, отриману заради їх – цих же статків – збереження й збільшення. Створення і відновлення ситуації необхідності для життєвого успіху дотримуватися цинічних правил поза межами права і моралі, де юридична спільнота продовжує відігравати одну з провідних ролей, продовжує деформувати соціальність як таку або, висловлюючись метафорично, піддає корозії всі шари соціуму.

Коротким окремим сюжетом тут є пояснення терміно-поняття «біоп'ютер». Мається на увазі така характеристика свідомості сучасної людини, переважно молодшої, яка сформувалася під впливом суто технічних

способів реагування на зовнішній світ. Йдеться про алгоритми мислення, що сформувалися під впливом комп'ютерної техніки і фактично стали заміниками звичайної емоційної людської реакції [18, с. 343-345]. Причини цього є відомими і певною мірою об'єктивними, якщо зважати на основні тенденції розвитку світу взагалі. Але слід наголосити на помилку, як завжди притаманну суспільствам «вторинних культур», а саме: логічну невідповідність засобів меті. Що мається на увазі? Те, що один з найефективніших інструментів сьогодення, тобто комп'ютерна техніка, тлумачиться не тільки інструментально, іншими словами адекватно її призначенню, а майже абсолютно, що відбивається, наприклад в такій же абсолютизації (якщо брати сферу освіти) тих видів перевірки знань (тестів, якщо з англійської), які гранично формалізуються навіть у сферах, де така формалізація є неможливою принципово (наприклад, у циклі соціально-гуманітарних дисциплін). Так ми отримуємо людину, виховану в умовах обмеженого доступу саме з суто людськими, емоційно забарвленими шарами буття, які не можуть бути однозначними.

Якщо до сфери правової, то тут слід провести паралель з розумінням держави, значення якої в країнах «вторинних культур» також абсолютизується, а не тлумачиться інструментально, тобто як інструмент суспільства для найбільш ефективного його функціонування. Редукування до механістичності тут парадоксально (точніше буде сказати діалектично) поєднує примітивізм архаїчної свідомості з найсучаснішими досягненнями технологічного характеру. Дослідження цих процесів є окремим завданням багатьох наук, стосовно ж правознавства слід виокремити нездатність таких людей – «біоп'ютерів» – до адекватної оцінки суто людського. Парадоксальність такого феномену полягає в примітивізації тієї надзвичайної технологічної складності, коли йдеться про функціональний його аспект в онтологічному, соціологічному та екзистенціальному шарах буття. Це відбувається, зокрема, в мінімізації критичної складової сприйняття й осмислення світу, включаючи й сферу соціальної взаємодії, де ціннісні орієнтири також є спотвореними. Таким чином знову поєднується прагнення до спрощення у «людини минулого» (для нас – «радянської людини») та сучасного варіанту людини, свідомість якої формується в алгоритмах вирішення суто технічних завдань – «біоп'ютера». Найбільш важливим результатом негативного характеру є імітаційне або навіть таке ж негативне ставлення до основоположних принципів права, ідеї прав людини та правової держави, що ми спостерігаємо як численні факти нашого життя.

Висновки. До висновків попередніх частин цієї статті є доцільним додати такі:

1. Запропоновані поняття «штучна бідність» і «територія нещастя» досить точно передають соціально-економічний аспект і формування, і функціонування суспільств «вторинних культур», а в пострадянських країнах така дієвість і процесуальність (як хронологічна характеристика) є концентрованим втіленням кримінальної свідомості, що панує як прагнення до примітивізму у вигляді редукування способів соціальної взаємодії до переважання жорсткої сили (сьогодні – як сили влади).

2. «Нові форми рабства» є поняттям, що узагальнює постійні спроби відновлення системи взаємовідносин і взаємодії людей, коли здійснюються спроби привласнення одними результатів праці інших. Завдяки складній сучасній системі організації цих взаємовідносин і взаємодії, яка в цілому означається як правова, нові форми рабства часто мають юридичне оформлення навіть у тих способах, що означаються як корупційні. З огляду на вказану складність, а також наявну (для України цілком незадовільну) практику протидії таким явищам, правомірним може бути висновок про очевидну недостатність цієї протидії лише засобами кримінального права, і що без залучення спеціалістів з філософії права та правничої (юридичної) психології сподіватися на поліпшення ситуації підстав немає.

3. Поняття «біоп'ютер» можна вважати метафорою сучасного типу людини, яка формується, і цей метафоричний термін може претендувати на статус соціального і юридичного термінопоняття, що характеризує новий антропологічний тип людини, яка постійно контактує з надскладною технікою і стає залежною від неї. Небезпечною стає втрата частини суто людських якостей і здібностей, які були і є досягненням культурного розвитку людства, насамперед у підкоренні афектів (афективних станів) і загалом природних (тваринних) станів, що на сьогодні виведено у сферу кримінального (некультурного). Насамперед це стосується зниження вимог до моральної напруги в процесі взаємодії людей у соціальній сфері.

4. Сміисловою концентрацією запропонованого культурологічно-правничого термінопоняття «люди минулого» для пострадянських країн, насамперед для сучасної України, найбільш слушною є конкретизація у понятті «радянська людина», розробка (змістовне втілення) якого стає однією з нагальних завдань соціальної сфери знань. Юридичний аспект такого дослідження має охоплювати й історичну складову, оскільки ідеологічно спрямовані перекручення стають найважливішими завданнями герменевтичної спрямованості, а саме: тлумачення минулого зі сталих позицій ще сталінського періоду одномірності та однозначності архаїчно-феодального гатунку мають і сьогодні великий вплив на світогляд пересічної людини – громадянина України як переважання і тиск буденної свідомості на поточні процеси формування нової соціальності. Але новизна цієї соціальності як спроба позбавлення примітивізму пострадянської доби має подолати спротив цього минулого як антропологічного чинника несприйняття ідей персоналізованої ідеї гідності у вигляді прав людини та правового втілення принципу егалітаризму у світоглядній сфері буття. Юридичний аспект такого стану і процесу є також похідним від загального сприйняття зазначених світоглядних настанов, охоплюючи й відзначені в цьому тексті основоположні принципи права.

Утім, на завершення слід у концентрованому вигляді сформулювати й *основні критичні зауваження* стосовно концепції, що обговорюється, а також *проблеми*, що з цього витікають.

І. У методологічному плані треба визнати недостатнім ступінь розробленості проблеми справедливості/несправедливості як однієї з найгостріших для суспільств, де переважають способи взаємодії, сформовані в межах вторинних культур. Питання егалітаризму та несумісності його принципів і положень, розглянуті лише на рівні негативної оцінки пільг і привілеїв можновладців, не дають чіткого уявлення про саме правовий аспект цієї видатної ідеї. Тим більше, що вона за примітивованого підходу у вигляді

соціалістичних/комуністичних теорій у жахливих способах втілення в реальне життя надто себе скомпрометувала. Але без такого примітивізму про егалітаризм як проблему справедливості, що є неусувною в розумінні права (праворозумінні) маємо пам'ятати постійно, про що нам, зокрема, нагадує автор найвідомішого та найпопулярнішого в Європі підручника з філософії права Р. Циппеліус [19, с. 76–91]. Він також, що для цих рядків є надзвичайно важливим, у контексті «неунікненості питання справедливості» підкреслює й значення (можемо додати: таке ж неусувне значення) критичного підходу в правознавстві: «Лише той, хто вважає що критичний підхід до державних законів взагалі не має сенсу чи не потрібний, навіть якщо це расистські закони та накази про винищення цілих народів, що їх видавав Гітлер, може твердити, що для його правосвідомості питання правосвідомості не стоїть» [18, с. 77].

II. Не завжди чітко сформульовано позицію, що стосується психологічно тонкої і світоглядно вразливої теми релігійної віри, а саме: православ'я як християнство і православ'я як церковні практики. Суто феноменологічний і критичний підхід до останнього не є відкиданням неперевершеної культуротворчої значущості самого християнства, але ця думка викладається переважно складною мовою сучасної науки і філософії. Оскільки ж і у вітчизняній науці, зокрема в правознавстві, маємо вагомні залишки тиску буденної свідомості і в цій царині, то, зважаючи на надзвичайну специфічність (а сьогодні ще й на таку ж надзвичайну гостроту) цього питання, слід викладати його з урахуванням можливості його вельми спрощеного сприйняття. Але слід констатувати, що акцентована його політична актуальність значно ускладнює й суто науковий критично-раціональний розгляд, наприклад, на зразок історико-культурологічного підходу М. Вебера до протестантизму [20], або навіть розгляд у продовження сучасного вітчизняного підходу в теорії та історії права (Д. Лук'янов) [21].

III. Крім питання необхідності конкретизації поняття «люди минулого» в понятті «радянські люди» («радянська людина»), у суто культурологічному спрямуванні через дослідження культурних архетипів (включаючи й азійсько як таку ж конкретизацію належності до Сходу як культурно-історичного ареалу) видається необхідним перевірити правомірність ідеї (думки, тези) про вплив «духу збиральництва» на менталітет народів вторинних культур, що є також наслідком і ставлення до оточуючого середовища. Якщо це багата на засоби для існування природа, що не потребує над-зусиль для забезпечення існування спільнот, тоді збиральництво і така його фактично форма як коховий спосіб життя формує й відповідне ставлення до світу, що сприймається лише як нескінченне джерело того, що є необхідним для людини. Відсутність необхідності креативного напруження робить надто недалекою відстань між існуванням тваринним і людським, що відбивається і в способі буття, тобто культурі. Одним з аспектів такого способу буття є те, що надто великою залишається роль жорсткої сили в процесах взаємодії, а значить потреба в раціональній його організації не є домінуючою. Це також можна вважати однією з характеристик вторинних культур, яку можна додати до раніше виявлених і запропонованих автором. І йдеться не тільки про Україну та близькі їй територіально пострадянські країни, а про питання, що стосується країн вторинних культур взагалі, наприклад, Аргентини, приклад якої також є показовим у цьому контексті: на надзвичайно багатій природними копалинами тощо території за недолугості й жадібності

правлячої верхівки злиденність переважаючої частини народу є нормою існування [22, с. 124-131]. Можна наводити інші приклади, але цей надто вже нагадує ситуацію в країні з найбільшим населенням в Європі, тобто в Україні.

IV. Залишається відкритою проблема впливу представників культур вторинних смислів (вторинних культур) на процеси соціокультурного та, зокрема, політико-правового розвитку країн – представників культур первинних. Тиск буденної свідомості на ці процеси в цих країнах у поєднанні з указаною проблемою (найбільш відомий приклад – міграційні процеси) потребує спеціального дослідження. Останнє є також виправданням, чому вони (наприклад, надзвичайні події у Франції сьогодні, символом яких є так звані «жовті жилети») не розглядалися в цій статті. Однак, як видається, запропонований підхід може буди, як мінімум, певним пояснювальним принципом і для таких подій, оскільки маємо (з доступних інформаційних джерел) протести саме на рівні загострення проблем буденних, але не узагальнених на політичному рівні, а на рівні цієї ж буденної свідомості артикульованих. А це, як доводить запропонований культурологічний підхід, не може не бути не кримінальним (про що свідчить і фактичність події).

V. І останнє (для нас найбільш болюче). Застосування культурологічного підходу (у запропонованій версії) як методології дослідження конфліктних ситуацій допоможе отримати більш адекватні відповіді на питання, що їх слід вирішувати у зв'язку з проблемою Донбасу і деякими іншими, що стосуються правового врегулювання природних чи то штучно акцентованих культурних або культурно-історичних візій (тобто поглядів на такі проблеми).

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 1*. Про методологію. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1 (81). С. 297–304.
2. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 2*. Про термінологію: сталі (загальні) терміно-поняття. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 37–47.
3. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 3*. Про термінологію: новели дослідження (початок). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83). С. 20–35.
4. Lewis O. A study of slum culture: Background for La Vida. New York: Oxford University Press, 1968. 240 p.
5. Бурбело О. А. Рейдерство : витоки, процедури, способи запобігання: монографія / О. А. Бурбело, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, С. О. Бурбело. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 184 с.
6. Sevchenko I. Ukraine between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century. Edmonton-Toronto, 1996. 138 p.

7. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. 184 с.
8. Posner, Richard A. The problems of jurisprudence. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1990. 485 p.
9. Библихин В. В. Введение в философию права : монография. Москва : ИФ РАН, 2005. 345 с.
10. Степенко Л. А. Многонациональная Россия: государственно-правовое развитие X-XXI вв. Москва : Изд-во НОРМА, 2002. 374 с.
11. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
12. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 360 с.
13. Zilberman D. *The post-sociological society*, in: *Stadies in Soviet Thought*, vol. 18, 1978, p. 261-328.
14. Зиновьев А. Коммунизм как реальность. URL : <http://www.zinoviev.ru/ru/zinoviev/zinoviev-kommunism.pdf> (дата звернення: 14.12.2018).
15. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва : Азбука-Классика, 2016. 224 с.
16. Митрофанова Алла. Модальная философия и теория коммунизма Давида Зильбермана // Зильберман Давид. Православная этика и материя коммунизма / пер. с англ. Е. Гурко, под ред. С. А. Семенова. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. С. 185-216.
17. Оноре Т. Про право. Короткий вступ / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1997. 124 с.
18. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
19. Циппеліус, Райнгольд. Філософія права: підручник: пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.
20. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения; [пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова]. Москва : Прогресс, 1990. С. 44-271.
21. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Харків : Право, 2015. 352 с.
22. Фергюсон, Нил. Восхождение денег / пер. с англ. А. Коляндра, И. Файбисовича. Москва : Изд-во АСТ: CORPUS, 2017. 431 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. *Статья первая. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 4. О терминологии: новеллы исследования (окончание)*

Предлагается критический обзор толкования терминопонятий, предложенных впервые в предыдущих работах автора в процессе исследования права как феномена культуры. На основе выделения имитационных культур (прежде всего в правовом смысле) как «вторичных» или «культур вторичных смыслов» доказывается необходимость введения новых терминопонятий, которые более адекватно отражают особенности социальных (и, в частности,

правовых) процессов в современном мире, которые рассматриваются как этап или период, определённый в культурно-историческом смысле как «второе осевое время». В последней части статьи рассматриваются терминопонятия «искусственная бедность» (как созданная преимущественно восточной-азиатской или византийской – по своим интенциям властью), «негативная селекция» (как проявление одновременно архаизма и «византийщины»), «территория несчастья» (как результат постоянного господства криминального сознания), «биокомпьютер» (как характеристика типа человека, который формируется в современных технологических условиях, но без опыта свободы), «новые формы рабства» (как результат криминализации социума), а также формулируются выводы как итоги самокритики в виде постановки проблем, необходимость осмысления которых является результатом разработанного автором подхода, определённого как культурологический. Одним из основных выводов является конкретизация понятия «люди прошлого» в понятии «советский человек» как тип человека, созданный во времена господства тоталитарного режима.

Ключевые слова: право, правоведение, философия права, культура, «вторичные культуры», «искусственная бедность», «территория несчастья», «биокомпьютер», «новые формы рабства», «советский человек».

Lytvynov O. Law as the Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-Criticism. Article One. On the Expediency of Raising the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 3. On the Terminology: Short Stories Research (End)

In the final part of the article, which is the introductory section of the review of the methodology and conceptual apparatus of the author's concept of law as a cultural phenomenon, a critical review of the interpretation of the term-concepts proposed for the first time in previous works is offered. On the basis of identifying imitative cultures (primarily in the legal sense) as "secondary cultures" or "cultures of secondary meanings", it is proved that it is necessary to introduce new term-concepts that more adequately reflect features of social (and, in particular, legal) processes in the modern world which are considered as a stage or period (possibly the last), defined in the cultural and historical sense as the "second axial time". The author of the article considers the term-concepts: "artificial poverty" (as created intentionally by the power predominantly eastern – Asian or Byzantine), "negative selection" (as a manifestation of both archaism and "Byzantine"), "territory of misfortune" (as a result of the constant dominance of the criminal consciousness), "biocomputer" (as a characteristic of the type of person who is formed in modern technological conditions, but without the experience of freedom), "new forms of slavery" (as a result of the criminalization of society). The conclusions of the article are also formulated as the results of self-criticism in the form of posing problems, the need for understanding of which is the result of the approach developed by the author, designated by him as cultural approach. Its peculiarity is the attempt of delimitation with an anthropological approach based on the selection of rational core in the structure of human consciousness as the basis of not only culture as a whole, but, first of all, legal culture.

As a conclusion, it is proposed to pose questions that specify not only some particular points of the results of previous studies, but also their omissions. First of all, it concerns the actual problems of Ukraine, the formulation of which in the philosophical and legal perspective can contribute to their solution in law in general. One of the main conclusions is the concretization of the concept "people of the past" in

the concept of "Soviet man" as a type of person created during the rule of the totalitarian regime. This determines the practical significance of this article and the concept under consideration. An additional argument in favor of the stated point of view is the need to overcome both the limitations of the methodological approach that has emerged in Soviet times (which continues to be present in the research community) and the empty eclecticism that has emerged in the new environment of free search and hiding behind the notion of pluralism.

Keywords: law, jurisprudence, philosophy of law, culture, "secondary cultures", "artificial poverty", "territory of misfortune", "bioputer", "new forms of slavery", "Soviet man".

УДК 342.572

В. Ф. Нестерович

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИДИ ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ

У статті досліджено конституційно-правові види громадських обговорень. Зазначено, що на сьогодні громадські обговорення доволі сильно інтегрувалися до системи прийняття нормативно-правових актів, маючи різні форми та види втілення в сучасній конституційній практиці. Проведення громадських обговорень щодо впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів класифіковано за п'ятьма критеріями: 1) за масштабами проведення; 2) метою проведення; 3) формою проведення; 4) предметом обговорення; 5) ініціативою проведення.

Ключові слова: конституційно-правові види, громадські обговорення, громадськість, демократія участі, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень неодмінно веде до урізноманітнення їх форм та способів здійснення. Зазначимо, що на сьогодні проведення громадських обговорень є важливою складовою прийняття більшості важливих для держави та суспільства рішень. Громадські обговорення дають змогу ще на стадії розробки виявити проблемні питання майбутнього нормативно-правового акта, а також надають можливість органу публічної влади своєчасно та більш комплексно врахувати в ньому суспільні та державні інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти питання конституційно-правових видів громадських обговорень знайшли своє висвітлення в наукових працях таких учених, як А. Євгенєва [1], В. Кряжков [2], О. Захарченко [3], Л. Ледюк [4], В. Ліпкан [5], В. Погорілко [6], В. Федоренко [6, 7], Д. Холдар [3], Ю. Шкарлаг [1] та інших, а також у низці офіційних доповідей. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці питання конституційно-правових видів громадських обговорень досі так і не отримало всебічного та комплексного дослідження.

Формування цілей. Метою статті є розкриття конституційно-правових видів громадських обговорень.